

Individualisering en engagement; religies en relaties in de hedendaagse cultuur*


Jacques Jansen, KUN

Het thema 'Heel de mens — op zoek naar balans' verwijst naar de spiritualiteit in ons bestaan, onze levensoriëntatie waarmee we de balans stellen. Hoe staat het nu met religie, spiritualiteit en het engagement van het individu in onze tegenwoordige Nederlandse cultuur? Want, hoe geëngageerd zijn mensen in een tijdperk waarin we spreken van individualisering en secularisering? Als zo eens om je heen kijkt, zie je een paradox. Religies staan op instorten, zo wordt ons gemeld, en mensen zijn op zoek naar allerlei nieuwe vormen van religie en spiritualiteit. *Hoe God verdween uit Jorwerd* van Geert Mak verschijnt en vrijwel tegelijkertijd komt *HP/De Tijd* met het themanummer "De terugkeer van God in Nederland". In de krant staan artikelen over de opkomst van een generatie die religieus blanco is. Maar ook lezen we over de stelling dat religie evenzeer van alle tijden is als het menselijk tekort.

1 De religieuze situatie

Nederland was een overwegend christelijke natie. Historisch zie je de scheidingslijn die bestond tijdens het twaalfjarig bestand terug in de lijn tussen de overwegend katholieke Zuidelijke Nederlanden en de overwegend orthodox protestantse 'bijbelgordel' meteen ten noorden van die lijn. Verderop in de Noordelijke Nederlanden waren de religies meer gemengd. Langs de bestandslijn, waar protestanten en rooms-katholieken dicht bij elkaar woonden, kwam het meer aan op de eigen identiteit. Dat patroon is in de periode van verzuiling, toen religieuze maatschappelijke organisaties ontstonden, en ook nu nog terug te vinden.

Wat je verder van de verzuiling kunt denken, de verzuiling was ook een openheid naar de maatschappij waarin het maatschappelijk engagement werd gekanaliseerd. Het probleem nu is dat in de maatschappij nog geen goed antwoord op de *ontzuiling* is gevonden. (De Islam is, niet verwonderlijk, heel anders verdeeld in Nederland; meest in de groter steden in het midden, bijna nergens in het noorden, zuidelijk Limburg of Zeeland.)



Het SCP-rapport *Secularisering in de jaren negentig* tekent de trend van **daling van kerkelijkheid** op alle fronten. Er is een teruggang van

* De hier afgedrukte tekst is op basis van aantekeningen en de originele powerpoint-presentatie geredigeerd door Hans Groen

lidmaatschap;
kerkbezoek;
deelname aan rituelen;
recruterings-leiderschap.

Volgens de statistieken groeien de onkerkelijken nu de hemel in.

Nederland loopt wat dit betreft in Europa voorop, vooral als het de kerkelijkheid van jongeren betreft: 60% van hen is geen lid, en daarmee bekleedt Nederland de 16^e plaats wat betreft kerkelijkheid. De jeugd is een zeldzaamheid in de parochies.

Evenwel, ontkerkelijking is een proces dat in heel Europa plaatsvindt. Het is per gebied echter anders gekleurd. Met name hoe de scheiding tussen kerk en staat is georganiseerd, heeft veel invloed op de manier waarop religie en kerkelijkheid in de praktijk en in de statistieken verschijnt. In Scandinavië waar nog een staatskerk is, is bijna iedereen lid, maar komt niemand in de kerk. In Frankrijk is de R.K.-kerk nog een nationaal middelpunt en krijgt bijvoorbeeld Mitterrand een kerkelijke begrafenis.

Nederland onderscheidt zich van die landen doordat het vanoudsher een land is met vele religies — er zijn tenminste altijd relatief grote groepen protestanten en rooms-katholieken.

2 Secularisering of individualisering

Leg naast die trend de eerder genoemde paradox van het simultaan verdwijnen en terugkeren van God in Nederland, en je moet je afvragen: is het secularisering of individualisering?

Paul Schnabel van het SCP is duidelijk: "Het is voorbij met de kerk: ze verdwijnt niet in de strijd, maar puur uit gebrek aan belangstelling". Of de titel van een boek van A.N. Wilson: *De begrafenis van God*.

Krijgen de verlichte filosofen hun gelijk?

Dat valt te bezien, want zijn we wel zo verlicht als je de opkomst van de nieuwe magie ziet: 40% van de mensen gelooft in wonderen!

Je moet ook het belang, psychologisch en sociologisch, van religie niet onderschatten (11 september 2001 laat zien dat Amerika dat belang heel erg onderschat heeft).

Er is geen aanwas voor het humanistisch verbond of het atheïsme in Nederland.

Het socialisme als morele en politieke kracht gaat in Nederland dezelfde weg als de kerken.

Religie is vergaand geïndividualiseerd en gedemocratiseerd. Individuele geloofsbeleving is

niet nieuw — La Bruyère in de 17^e eeuw; Søren Kierkegaard in de 19^e eeuw — maar die individualisering is er nu voor iedereen: iedereen gelooft op een eigen wijze.

Kernwoorden van de nieuwe religiositeit:

bricoleren
'zappen',
patchwork.

Mensen *meanderen* tussen allerlei waarden en overtuigingen door, en dat geldt zelfs voor conservatieve gelovigen

In de persoon van Johan Crujff staat nu de Postmoderne Meanderthaler op: "Ik geloof wat ik denk dat er is."

Er is een **fragmentarisering** van zelf en cultuur.

Cultuur was van oudsher geografisch gebonden en het zelf was aangepast aan één daarbij behorende situatie.

Vandaag de dag leven in elke grote stad de culturen door elkaar. Het zelf is een probleem geworden: jij moet het zelf maken.

Individu worden is een opgave voor het veelvoudige zelf. Het zelf is een complexe culturele combinatie; de cultuur waarvan wij deel uitmaken ligt verspreid in onze vele zelden. Het zelf is een dialogisch zelf; de mens is een discussiegroep.

3 Nieuw engagement

Onze blik op de toekomst van maatschappelijke en religieus engagement wordt vertroebeld door de rapporten die de toekomst vanuit het verleden berekenen. Bijvoorbeeld *God in Nederland* van van G. Dekker e.a.

Andere rapporten harken weer te veel bij elkaar als ze stellen dat het zindert en knispert van de religie — bijvoorbeeld Anton Harskamp e.a.: *De religieuze ruis*.

De tijdgeest is anders: er is meer interesse in religie (blijkt uit het SCP-rapport) en de secularisering stopt. Godsbeelden zijn vaag maar aanwezig: 'Let's reinvent the Gods'. We worden een religieuze proeftuin: Greenpeace, Amnesty, EO jongeren, Taizé, Parijs, Jongerendagen in Rome 2000 en Toronto 2002. Opmerkelijk is ook dat de Nederlandse jeugd wel vaak bidt — in tegenstelling tot kerkelijkheid neemt de jeugd hier de derde plaats in in Europa.

Vroeger waren er 'meer parochianen dan gelovigen' (Van Duinkerken); nu zijn er meer gelovigen dan parochianen. Er komt een vorm van geloven zonder bindingen op

('believing without belonging' — G. Davie) die juist de massaliteit opzoekt: het is 'Ich und Masse'. Jongeren verschuilen zich voor even in de massaliteit van de EO-jongerendag, Taizé of het pausbezoek. Die banden zijn provisorisch, van korte duur, en hebben weinig effect op dagelijkse leven. Er is een anti-institutie-houding, men wil flexibiliteit

4 Anti-institutie houding

Geen bindingen en massaliteit: de religiositeit wordt gekenmerkt door een anti-institutie-houding; men wil flexibiliteit.

Flexibiliteit in plaats van instiuties:

Arbeid = werk zonder baan, job zonder betrekking † *Uitzendbureau*

Relaties = steeds jonger aangegaan, steeds ouder pas voor vast †

Lat-relatie

Jeugcultuur = label, identiteit: geen 'punk', maar 'Piet' † *commercie*

Politiek: geen partij, geen ideologie, geen geschiedenis † *issues, personen, reclame*

Religie: geen lidmaatschap, kerkbezoek † *new age, syncretisme/consumentisme, reïncarnatie.*

Het gastenverblijf overtekend, het klooster raakt leeg.

Lijfspreuk: 'Verander van baan (partner, religie, etc.) voordat de baan (partner, religie, etc.) jou verandert.' (Zie bijvoorbeeld Richard Senet: *De flexibele mens / The Corrosion of Character*)

5 Typering nieuwe religiositeit

Danièle Hervieu-Léger geeft in: *Le pèlerin et le converti* de kenmerken van de oude en nieuwe religiositeit als volgt:

Het klassieke beeld: de 'gelovige'

Praktijk van de gelovige

- » genormeerd
- » groepsverband
- » herhaalde deelname aan cultus
- » verplicht
- » gefixeerd
- » zelfde plaats
- » sterke ontologie: grote verhalen; intrinsiek

Tegenwoordig: de Pelgrim

Praktijk van de pelgrim

- » autonoom
- » individueel
- » uitzonderlijk
- » vrijwillig
- » gemoduleerd
- » mobiel
- » zwakke ontologie: op weg naar een onbekend X; 'quest'

Daniel Batson sluit bij dit onderscheid aan. Vanouds is er een zoeken naar ware religie, voorbij bigotterie en autoritarisme. Binnen de klassieke houding blijkt echter dat de religiositeit heel sterk steunt op sociale druk: "de muren maken de christenen." Daar tegenover plaatst hij de zoekende quest-religiositeit die meer kenmerkend is voor onze tegenwoordige cultuur. 'Quest is best', zo zou gelden, maar hij ziet ook een paradox ontstaan. Terwijl op het individuele niveau de klassieke religiositeit niet gerelateerd is aan grotere tolerantie en meer sensitiviteit voor de noden van anderen, zijn religieuze instituties, vooral gesteund door deze gelovigen, werkelijk begaan met het lot van de onderdrukten in de samenleving en helpen ze die op allerhande manieren. De klassieke gelovigen zijn maatschappelijk invoegbaar, politiek actief en bereid tot vrijwilligerswerk: ze produceren sociaal kapitaal. De moderne zoekende gelovige is te druk met zichzelf.


Het SCP onderzoek 'Vrijwilligers' toont inderdaad aan dat voor de quest-gelovige vrijwilligheid niet hoog wordt aangeslagen.

Hoe nu verder: opnieuw beginnen op basis van de anti-institutionele 'quest'? Structuren verdwijnen, het vertrouwen in instituties is verloren. Er is nieuw potentieel: evenveel religieuze ervaringen buiten kerken als daarbuiten. Maar, we kunnen niet opnieuw beginnen. We kunnen niet over onze instituties heengroeien, die instituties geven namelijk ook mogelijkheden

We zitten met het onopgeloste probleem van de maatschappelijke betrokkenheid dat met de ontzuiling is ontstaan. Ik wil dit toespitsen op de relatie tussen kerk en staat met de daarbij behorende vraag of religie privé-zaak is of sociaal kapitaal.

De verzuiling was een ordening van de scheiding kerk en staat met behoud van de maatschappelijke betrokkenheid. Ontzuiling en secularisering hebben tot een spastische relatie tussen kerk en staat geleid. De onbeantwoorde vraag is: door wie worden de ontzuilde mensen gebonden en verbonden?

In dat vacuum ontpopt de stat zich als zedenmeester, als leverancier van ethiek en moraal. Daartoe moet die staat een nieuwe civil religion ontwerpen.



De contouren van deze **nieuwe civil religion** zijn:
Anne Frank, Tweede Wereldoorlog
Koninklijk huis
Goede week nieuwe stijl (30 april tot en met 5 mei)

Als je de staat als zedenmeester niet wilt, wat dan: Duitsland geeft een andere ordening. De SPD heeft zich hiermee beziggehouden voor het Duitsland van na de wende en kwam tot de conclusies:



Religion ist keine Privatsache

"zu einer ethischen Fundierung ist [der Staat] aber auf Kirchen und

Religionsgemeinschaften angewiesen, da er selbst für diese Werte in der Gesellschaft nicht sorgen kann". (229)

"Es liegt im wohlverstandenen Interesse des Staates und seiner Bürgerinnen und Bürger, dass die Kirchen auch zukünftig in vielfältigen Bereichen unserer Gesellschaft engagiert sind (235).

"Die finanzielle Basis der Kirchen kann zum Wohle des Menschen gesichert werden" (239).

"Dialogbemühungen", "Dialog", "Gedankenaustausch", "Konsultationsprozesse", "fruchtbare Gespräche" (12), "Partnerschaftliche Zusammenarbeit" (230).

We moeten zoeken naar nieuwe verhoudingen in de scheiding kerk en staat in een ontzuid land. Religie en staat sterk scheiden zoals nu gebeurt, betekent ook dat ze ergens weer met elkaar in verband moeten staan.

Gabriël van den Brink spreekt van een "beschavingsoffensief": "de zin van ons bestaan kan alleen worden ontleend aan datgene wat ons bestaan te buiten gaat."